
A MAGYAR POLITIKATUDOMÁNY HAGYOMÁNYAI

SOMLÓ BÓDOG (1873–1920) a XIX–XX. század fordulójának polgári radikális irányzatához állt közel, de elsősorban jogbölcseleti munkássága tette őt nemzetközileg is elismertté. A nagyváradi jogakadémia, majd a kolozsvári egyetem jogfilozófia professzora.

Első alkotói korszakában (ami körülbelül 1910-ig tartott) a spenceri evolucionista szociológia befolyása jellemezte. Hazai elődeinek és mestereinek Pulszky Ágostot és Pikler Gyulát tekintette. Munkásságának 1910 után következő második időszakában neokantiánus fordulatot hajtott végre, amellyel megteremtette a magyar jogbölcseleti gondolkodás egyik legprosperálóbb korszakát. Ennek eredményeképpen Somló Bódog az európai neokantiánus jogfilozófia (Gustav Radbruch és Hans Kelsen mellett) jelentős alakja. Ennek a korszakának főműve az 1917-ben, német nyelven publikált *Juristische Grundlehre* (Jogi Alaptan). Művének lelkes fogadtatása után kidolgozza jogi értéktanát. Ennek előfeltételeként azonban hozzálátott egy önálló filozófiai alapvetés kidolgozásához. Korai halála megakadályozta a mű szabatos kidolgozását. Munkája töredékes alakban, *Prima Philosophia* (Első filozófia) címen jelent meg, 1926-ban.

Az alábbi részlet mégsem a második, hanem az első korszak főművéből való. Az *Állami beavatkozás és individualizmus* című 1903-ban megjelent kötet egyik alapvető állítása, hogy a fejlődés

fő irányát és az individuum életének fő célját a boldogságra való törekvés szabja meg, amely így szakadatlan és szerves folyamat képez. A fokozott állami szerepvállalás pedig kikényszeríti a jog, az állam, a politika funkcióinak újragondolását. Bár Somló alapjaiban spenceri alapokon állott, mégis elutasította a spenceri beavatkozásellenes és individualista álláspontot. Szerinte az állami beavatkozás egyáltalán nem mond ellent az alkalmazkodás természettörvényének. A mesterséges beavatkozás a természetes fejlődés eredménye, annak szükséges velejárója, azaz ebben az értelemben maga is természetes. E tételből jut el Somló odáig, hogy miközben egyre inkább növekszik az állami szabályozás köre, ugyanakkor az individuumok egyre szabadabban rendelik alá magukat a (jog)szabályoknak.

A MAGYAR POLITIKATUDOMÁNY HAGYOMÁNYAI

SOMLÓ BÓDOG

Állami beavatkozás és individualizmus

A tudomány szerepe az emberi cselekvésben

A cselekvésüket determináló általánosításoknak szabatosabb részét, a mely bizonyos rendszerbe van foglalva és egyéb konvencionális módozatokat követ tárgy és eljárás tekintetében, tudománynak nevezzük.

Már a tudomány e hozzávetőleges meghatározásából is nyilvánvaló, hogy cselekvésünk egész körét tudományosan megállapítani lehetetlen volna. A cselekvésünket illető legtöbb probléma annyira speciális és annyira komplikált, legtöbb tettünk következményei a tényezők oly beláthatatlan számától függnnek, hogy azokat tudományosan, vagyis elég rendszeresen és szabatosan megállapítani képtelenek vagyunk. De ha tudományosan nem is járhatunk el valamely kérdésben, érdekeink, ismereteink valamilyen konkluzióra csak juttatnak. Naponkint százszor s gyakran éppen a legéletbevágóbb kérdéseknél tapasztalhatjuk, hogy döntenünk kell, cselekednünk kell a nélkül, hogy cselekedeteink következményeit szabatosan megállapíthatnók. Cselekvéseink napról-napra nem akart, sőt gyakran éppen a célba vettekkel ellentétes következmények okaivá válnak; napról-napra tapasztaljuk, hogy cselekvéseink szándékolt következményei nem állanak be és még sem tehetünk egyebet, minthogy ezen az uton tovább tapogatódzunk. Az emberi szervezet ott is kénytelen funkcionálni, a hol ismereteink tudományos általánosításokra nem képesítenek. Az ember pályát választ, házasságot köt, gyermekei nevelésének irányt szab, kénytelen sorsukra nézve bizonyos irányban intézkedni, kénytelen nekik tanácsot adni, kénytelen

üzleti dolgaiban határozni, jóllehet mindezeknek távolabb eső következményeit nem képes előrelátni és noha ez által akárhányszor akaratlan, sőt az akartakkal ellenkező következményeknek válik okává. És napról-napra tapasztalhatjuk, hogy cselekvéseink szándékolt következményei be nem állanak.

Az emberi cselekvésnek alaptörvénye, hogy az az ember átörökölt és szerzett benyomásainak eredménye, azoknak okozata. Minél számosabbak, sokoldalubbak, pontosabbak ezek a benyomások s minél egyszerűbb az eldöntendő kérdés, annál inkább megegyezik a cselekvés eredménye a szándékolt céllal; minél kevesebbek, pontatlanabbak, hibásabbak ezek a benyomások és viszont minél bonyolultabb az eldöntendő kérdés, annál nagyobb lesz eltérés a között, a mit akartam és a között, a mit elértem. De akár így, akár amugy, az eredményességnek akár kisebb, akár nagyobb fokával, az embernek cselekedni kell, a benyomásainak megfelelő mozgásokat ki kell váltania.

A cselekvés a fejlődés rendén ugyan egyre tervszerűbbé és tényleges következményei a szándékoltaknak mindinkább megfelelőbbekké lesznek. A fejlődés legelső fokán csakis az okok birodalmában vagyunk; az okozati összefüggés minden akarás, szándék, cél közbevetése nélkül folyik le. Majd fellép az öntudat; a szervezetekre ható okok mindegyre több szándékot, akarást, tervet, *célt* hoznak létre és egyre nagyobb mértékben csak ily közvetítéssel jó létre a szervezet működése. A céltudatosság tetőfokát az emberben érte el és a fejlődés további haladásával az embernél is egyre fokozódik. De még a leghaladottabb ember is végtelenül távol áll attól, hogy minden működése tényleges következményei előrelátott következmények legyenek.

Az ember nemcsak azt nem tudja, hogy honnan jó és hova megy, de rövid életútja legnagyobb részén is vakon tapogatózva halad. Életünk legfőbb problémája megoldhatatlan egyenlet, a melynek ismeretleneit csak megint más ismeretlenekben tudjuk kifejezni. De azért mindezen tudatlanságunk mellett is, tévedéseink minden valószínűsége mellett is nem maradhatunk tétlenül. Ha nem is cselekedhetünk érdekeink távolabb menő, világos felismerésével, cselekednünk kell próbálkozva érdekeink homályos felismerése, sejtése szerint.

A tudomány szerepe a politikában.

Azok a cselekvéseink, a melyekkel *társadalmi intézményeket* alkotunk, a melyek jogi, erkölcsi, vagy bárminő más *szabályok megállapítására* vezetnek, végelemzésben csak úgy folynak le, mint egyéb cselekedeteink. S így az előző szakaszban annak

megállapításával, hogy minő viszony van tudományunk és egyéb ismereteink közt cselekvésünk terén egyáltalában, megoldottuk egyszersem azt a kutatásaink szempontjából igen fontos kérdést, hogy minő szerepe jut a tudománynak a jogalkotásnál.

A szociális intézmények létesítésére irányuló cselekvés legnagyobb részt tudományosan épp oly megállapíthatatlan, mint mindennapos életünk egyéb ténykedései. Itt sem vagyunk képesek az érdekeink kielégítésére vezető utat egész határozottsággal és szabotossággal felismerni, hanem éppen úgy ismereteink empirikus, rendezetlen tömege szerint kell eljárunk, mint ezt a magánéletben teszszük. Vagyis, hogy oly törvényeket hozunk, hogy oly intézmények mellett küzdünk, a melyek távolabb fekvő következményeit már nem vagyunk képesek belátni, az – miként láttuk – egyáltalában nem különlegessége a közéletnek, hanem közös jellemvonása mindennemű emberi cselekvésnek. Spencer Herbertnek egyik legkedvesebb témája az állami tevékenység rövidlátóságának és eredménytelenségének kigunyolása. Nem fáradt bele annak újabb meg újabb példákra való kimutatásába, hogy a törvények mennyire nem érték el céljukat, hogy mennyire más, sőt gyakran éppen ellenkező eredményeket hoznak létre, mint a milyenek kedvéért hozattak; újból meg újból kimutatja, hogy az állami élet mennyire kapkodó, hogy a mit ma behoznak, azt holnap meg kell szüntetni.

Spencer-nek államellenes kifakadásait mindenekelőtt Ritchie-nek találó kritikájával kell helyreigazítanunk, a ki szerint „If the State had done nothing in the past, we should be infinitely worse off, and we should not know so well the evils we have to remedy. It is nonsense to speak as of legislation in the past had been one continued failure. Many of these Acts of Parliament have been „repealed” not because they are useless or mischievous, but because they have proved so useful that new Acts have been passed extending their principles and applications or consolidating previous legislation on the subject. In any case, Mr Spencer surely cannot deny the advantages have conferred on trade by coining money, opening up roads, making harbours, providing lighthouses, etc. Of, he questions this, let him only consider the condition of trade in places where the State, being in a rudimentary stage, has done nothing of the sort.”**

E tuzásokat leszámítva azonban Spencernek igen nagy részben igaza van az állami intézkedések rövidlátó volta tekintetében, csaj az nem igaz, hogy ez az állami tevékenységre nagyobb mértékben állana, mint bárminő más tevékenységünkre nézve, mihelyt a környezet behatásainak bonyolultabb eseteivel

* Ritchie, The Principles of State Interference, 56–57.

állunk szemközt. Életünk legnagyobb és legkisebb lépései nyomán éppen annyi akaratlan, sőt az akarttal ellenkező eredményt találunk, éppen annyi kapkodó, s annyi helytelen intézkedést teszünk, mint a közéletben. Magántevékenységünk éppen olyan tudománytalan, mint közéletünk, s midőn Spencer maró gyűnylyal beszél a közélet tudománytalanságáról, gúnyja nemcsak az államot éri, hanem szándékán messze túlmenve az embert illeti, a ki cselekedni kénytelen a nélkül, hogy cselekvésének távolabb eső következményeit ki tudná számítani.

A köznapi politikának az a lenézése és megvetése, a melyet Spencer számos követőjénél találunk, a közélet szigorú tudományosságának követése tehát teljesen jogosulatlan. Az állami tevékenység a köznapi élet módszerét kénytelen követni, mert más módszer nem áll rendelkezésére; ennek a módszernek a közéletre való alkalmazása pedig a politizálás.

Az államférfi munkáját igen helytelenül szokták az orvosához hasonlítani, az csakis a mindennapos élet munkájához hasonló, a melynek folytatása. Az természetesen jogosan ostromozandó, ha egyes, a tudomány által már megállapított tételek a közéletben nem nyernek alkalmazást. Ez éppen oly helytelen eljárás, mint a midőn magánéletünkben nem tartunk lépést a tudományval és például tovább is kuruzsoljuk magunkat, még ha az orvosi tudomány határozott tételekre is jutott valamely betegsége vonatkozólag. Csakhogy egyes ilyen tételek alkalmazása a közéletet, az állami tevékenységet épp oly kevéssé tehetik tudományosság, mint a hogy a magánélet sem vesztí el az által empirikus jellegét, hogy egyes esetekben a szigorúan tudományos eljárás lehetséges.**

Spencer maga nem is követeli mindezek alapján a tudományos közéletet, hanem az állami tevékenység megszüntetését és a szabad magántevékenységet követeli. E kérdéssel és Spencer egyéb érveivel könyvünk csaknem egész hátralevő részében fogunk foglalkozni. Ezzel az egy érvel az azonban már itt kell szembeállnunk és rá kell mutatnunk, hogy hasonló alapon minden

* *Eduard Bernstein, Wie ist wissenschaftlicher Socialismus möglich?* (Berlin, 1901) című füzetében a szocializmusra nézve veti fel ezt a kérdést; de nem helyezkedik elég széles alapra, mert a szocializmusra természetesen nem találhatunk olyan külön megoldást, a mely nem állana mindennemű politikai tevékenységre éppen úgy. *Bernstein*-nek tehát mindenekelőtt azt a kérdést kellett volna felvetnie, hogyan lehetséges a tudományos politizálás? *Bernstein* más szempontokból sok találót is mond, végső következtetésének azonban éppen megfordítottja áll. Azzal végzi tanulmányát: „Es ist so viel wissenschaftlicher Sozialismus möglich, als nötig ist.” Ezzel szemben azt kell mondanunk, hogy annyi tudományos politika és így annyi tudományos szocializmus is szükséges, a mennyi lehetséges.

tekintetben teljes fatalizmust és teljes tétlenséget kellene követelnünk alapvető erkölcsi tételképen. Ebből az érvből nem az individualizmus folynék, hanem a legteljesebb passzivitás; az nem az állami tevékenység ellen, hanem egyáltalában mindennemű emberi tevékenység ellen szólna. És éppen úgy, miként az ember cselekvésének fent vázolt természetéből nem következethető, hogy az ember tartózkodjék mindennemű cselekvéstől, úgy nem következethető belőle az sem, hogy tartózkodjék az állami tevékenységtől. Miként az embernek pályát kell választania, gyermekeit neveltetnie kell, üzleti dolgaiban intézkedni kénytelen a nélkül, hogy mindezek messzebb fekvő hatásait beláthatná, úgy kell érdekeinek megóvására intézmények mellett vagy ellen küzdenie s törvényeket hoznia szintén a nélkül, hogy mindennek távolabb eső következményeit kiszámítaná.

Érdekharc és osztályállam.

De van az állami élet tudományosságának még egy további akadálya, a mely a magánéletben már nincsen, és ez az érdekek kiegyenlíthetetlen ellentéte. Az állami élet, a törvényhozás s a politika nemcsak közös céljaink, közös érdekeink eszköze, hanem egyszersmind ellenkező érdekeink küzdőtere. Ha tehát a tudomány képes is volna a társadalmi élet bonyolult szövevényét teljesen átpillantani, ha minden tényezővel számolva képes is volna minden intézkedés összes követelményeit kiszámítani, még ha képesek is volnánk szükségleteink kielégítésére a mindennapos életben szigoru tudományossággal eljárni, a közéletben a tudományosság újabb gátja emelkednék az érdekek ellentétes voltából.

Az állambölcseletnek éppen úgy, miként az állam laikus felfogásának közös hibájuk, hogy az államban a küzdő érdekek felett álló intézményt látnak, a melynek feladata az ellenkező érdekek között igazságot tenni. Hobbes, a ki világosan látta, hogy a társadalom mennyire az emberek egoizmusán nyugszik, és mennyire érdekharcokból áll, szintén azt hitte, hogy ez az államban másként van. Pikler Gyula, a ki igen mélyrehatóan mutatja ki a társadalmi intézményeknek az önzéssel való kapcsolatát, mégis ebből az általános önzésből harmonikus államot konstruál, a melyben a jog a *megegyező* szükségletek kielégítése, az igazságosság pedig az eltérő szükségletek közötti döntésnek az a módja, a mely a lehető legkisebb fájdalommal jár. Pedig valójában a jog nemcsak a megegyező szükségletek kielégítése, hanem éppen oly gyakran a szükségletek legegyszerűbb kielégítése, a mely mások érdekeire semminemű tekintettel sincsen.

Egyedül a történelmi materializmus iskolája az, a mely tisztán felfogta, hogy a jog és az állam nem áll felette a társadalom érdekharcainak, hanem hogy az maga is csak ezeknek a harcoknak eszköze, és eredménye. Csak a történelmi materializmus ismerte fel, hogy az állam mindig *osztályállam*.

Teljesen hibás úgy fogni fel az államot, mint valami békés kompromisszumot és azt hinni, hogy tényleg a lehető legnagyobb szám lehető legnagyobb boldogságáról van szó, azt hinni, hogy csak eléggé kiterjedt és elég rendszeres ismeretünk kellene hozzá, hogy ezt a közös feladatot a tudomány segítségével helyesen megoldjuk.**

Még ha ezek az ismereteink meg is volnának, akkor sem volna a jogalkotás tisztán tudományos feladat, mert az egyszersmind ellenkező szükségletek kiküzdése, nem pedig csak közös érdekek békés kielégítése.

* Teljesen ellenkező nézetet van *Kuncz Ignác*, a ki azt tanítja, hogy a világtörténelmi fejlődést az egyéni erők szabad kifejlődése alapján az állam van hivatva részrehatjlatlanul vezetni; „azért az állam ne legyen se kapitalista állá, se munkásállam, hanem a társadalmi érdekharc fölött álljon, mint az élő jogeszme.” *A nemzetállam tankönyve*. Kolozsvár, 1902. 152.